

KİTÂBİYAT

The Zâhiris: Their Doctrine and their History. A Contribution to the History of Islamic Theology

Ignaz Goldziher

çev. ve haz. Wolfgang Behn, Giriş Camilla Adang

Leiden: E. J. Brill, 2008. xxv + 227 sayfa.

İslâmiyât üzerine çalışan öncü isimlerden biri olan Ignaz Goldziher (1850-1921), yaptığı çeşitli çalışmalarla, Batı'da Şarkiyat araştırmalarının özellikle amaç ve metot açısından belirli bir karakter kazanmasında etkin bir rol oynamıştır. Her ne kadar Goldziher'in *Muhammedanische Studien, Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung* gibi meşhur kitapları onun bu alandaki yerini daha açık ortaya koymakta ise de, Zâhirî mezhebini inceleyen bu eseri de hem yazarın temel yaklaşımını yansıtması, hem de daha önce ele alınmamış bir mevzuu içermesi sebebiyle göz ardı edilemeyecek bir değere sahiptir. Üstelik bu eser, Goldziher'in özellikle Almanya'da belirli bir saygınlık kazanmasına ve tanınmış bilim adamları ile yakın bir ilişkiye girmesine katkı sağlamıştır. Bu açıdan da kitap, yazarın akademik hayatında ayrı bir öneme sahiptir.

Orijinal adı *Die Zahiriten Ihr Lehrsystem und Ihre Geschichte. Beitrag zur Geschichte der Muhammedanischen Theologie* (Leipzig: O. Schulze, 1884) olan eser, Cihat Tunç tarafından (*Zâhirîler Sistem ve Tarihleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982) Türkçe'ye aktarılmış, Wolfgang Behn tarafından da İngilizce'ye çevrilmiştir (Leiden: Brill, 1971). Bu çalışma 1971 yılında yayımlanan İngilizce çevirinin yeni bir baskısıdır.

Kitap 1971'de çevrildiğinde, çevirinin kenarında yer alan paragraf numaraları kitabın 1884'deki Almanca ilk baskısına göre oluşturulmuş, ayrıca Goldziher'in hem kendi önsözünde hem de diğer kitaplarında yaptığı tashihlerden de istifade edilerek, atlanılan dipnotlar ilave edilmiş, metin aktarımlarında hatalı veya yanlış verilen kısımlar düzeltilmiştir. Yeni baskısı ise bu düzeltmeleri korumakla birlikte Camilla Adang tarafından kaleme alınan, gerek Goldziher gerekse Zâhirîlik hakkında kıymetli bilgiler içeren bir giriş bölümüyle zenginleştirilmiştir.

Zâhirîlik üzerine yapılmış ilk detaylı inceleme olan bu eser, aynı zamanda usûl-i fıkıh alanında da Batılı bir dilde yazılmış ilk araştırma niteliğindedir. Aslında kitabın "İslâm teoloji tarihine bir katkı" olduğunu ifade eden bir alt başlık taşıması okuyucuya başlangıçta yanılmaktadır.¹ Zira kitabın yazarı Zâhirî mensuplarının teolojik düşüncelerini de ortaya koymakla birlikte aslında bir fıkıh mezhebi olarak Zahirîliği incelemektedir. Zaten yazar Zâhirîliği kelâm ekolü değil ama bir fıkıh mezhebi şeklinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla kitapta bir fıkıh mezhebi olarak Zâhirîlik ele alınmaktadır. Yine de alt başlıklarda zaman zaman ilâhî sıfatlar, kelâmullah gibi itikâdî konular da tartışılmaktadır. Yazar bu durumu, İbn Hazm örneğinde olduğu gibi, kişinin fıkihtaki görüşleri ile itikâdî görüşlerini ayırma imkânı bulamadığında kelâm konularına da girmek zorunda kaldığını belirterek açıklamaktadır (s.123).

Sekiz ana bölüme ilâveten Arapça ek metinler ve mülâhazalardan oluşan eserin ilk iki bölümünde Hadis ehlinin rey ehlinen farklılığı üzerinde durulmakta; Zâhirîlerin bir uçta Hanefîlerin ise diğer uçta bulunduğu belirtilmekte (s.1); bu bağlamda re'y, kıyas, istihsan, fıkıh gibi kelimelerin kavramlaşma sürecine dikkat çekilmekte ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerine yer verilmektedir. Devam eden bölümde ise İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve mezhebi, re'y ekolü ile hadis ekolü arasındaki konumu açısından incelenmektedir. Öyle görünüyor ki yazar, bu süreci Zâhirîliğin arka planını ortaya koymak için incelemektedir. Zira Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî (ö. 270/884) başlangıçta Şâfiî mezhebi içinde bulunmuştur. Çalışmanın devam eden kısımlarında Zâhirîlerin âyet ve hadisleri yorumlama metotları çeşitli örnekler üzerinden ortaya konulmakta, ayrıca Zâhirî prensipleri ile Hanbelîler arasındaki yakınlığa dikkat çekilmektedir. Bütün bu anlatımlarda re'y ekolünün yaklaşımları ile Zâhirîlik sürekli karşılaştırmalı bir biçimde tartışılmakta

1 Kitabın Almanca aslında ifade İslâm teoloji tarihi değil de Muhammedî teoloji tarihi şeklinde geçmektedir. Ancak müslümanların hiçbir zaman kendilerini Hz. Muhammed'e nisbet ederek isimlendirmedikleri düşünüldüğünde çevirmenin isabetli bir tercih yaptığı anlaşılabilir.

ve tarihî literatür içinde Zâhirîliğin konumu açıklanmakta ve ayrıca Zâhirîler ile sûfiler arasındaki irtibatlara da değinilmektedir.

Eserin tamamında Zâhirîlik daha ziyade Dâvûd b. Ali ve İbn Hazm'dan (ö. 456/1064) hareketle incelenmekle birlikte tarih içinde Zâhirî temayül-lü ilim adamlarına da dikkat çekilmektedir. Ayrıca Takıyyüddin el-Makrîzî (ö. 845/1442) bu mezhep silsilesi içinde verilmektedir ki son dönemde yapılan araştırmalara göre bu tespitin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Zira bu gün Makrîzî, Zâhirî mezhebine ilgi duymakla birlikte Şâfiî olarak tanımlanmaktadır (bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, XXVII, 448).

Goldziher, kendi şahsi bakış açısı yanında, o dönemde pek çok temel esere ulaşamadığı, sınırlı kaynaklardan hareket ettiği ve ayrıca kişilerin görüşlerini muhalif kaynaklara dayanarak verdiği için de olmalı bazı hatalı sonuçlara ulaşmış ve yanlış değerlendirmelerde bulunmuştur. Belki de Yahudi dinine mensup bir oryantalist olarak Goldziher, İbn Hazm'ın *el-Fasl*'ında Yahudiler hakkında yaptığı eleştirilerden de yola çıkarak, ona karşı oldukça ağır ve negatif ifadeler kullanmış; bu büyük âlimi dar kafalı ve fanatik bir kişi şeklinde nitelmiş ve onun gayr-ı müslimlere karşı müsamahasız olduğunu iddia etmiştir (s. 56-60; krş. s. XXIII). Ancak bugün biz Goldziher'in çizdiği portrenin İbn Hazm'ın kendi eserlerindeki fikirlerle açıkça yanlışlandığını görmekteyiz.

Aslında açık bir biçimde olmasa da, eserde konular işlenirken kullanılan yan ifadelerden hareketle yazarın sadece İbn Hazm'a karşı değil diğer fıkıh âlimlerine karşı da negatif bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Eserde diğer dört fıkıh okulunun naslardan ulaştığı sonuçlar zaman zaman gelişen hayata göre yorum oyunları (tricks of interpretation) yapmak şeklinde ifade edilmektedir (meselâ. bk. s. 47). Bu durumda sanki fıkıh âlimlerinin çabası, Şâri'nin kasdını ortaya çıkarmak gibi yüce bir amaç dışına itilmekte, yaptıkları sadece ilâhi kanunları hayata adapte etme düzeyine indirgenmiş olmaktadır. Kuşkusuz İslâm âlimleri dinî hükümleri günün şartlarına göre yeniden yorumlamaktadırlar. Ancak burada gözettikleri, şartlara göre metinlerin anlamını değiştirmek değildir. Meselâ namaza kalkıldığında abdest alınmasını emreden âyeti "yeni bir abdesti gerektiren bir hal vuku bulduğunda" şeklinde ilâve bir açıklama ile anlamışlardır. Ancak bu anlayışa gitmelerinin sebebi Goldziher'in iddia ettiği gibi gevşeyen uygulama lehine ruhsat geliştirme değildir. Tam aksine kanun koyucunun lafızdan kastettiği anlamı ortaya çıkarmaktır. Bu durumda İslâm hukukçularının günün ihtiyaçlarına çözüm arama ve yeni çıkan problemlere cevap bulmak amacıyla naslara müracaat etmeleri sadece bir anlama faaliyeti olup, hiçbir şekilde din oluşturmak şeklinde anlaşamaz.

Bununla birlikte Goldziher din ile tedeyyünü birbirinden ayırmamakta, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta'ta dini belirleme yetkisine sahip kılınan "din adamı" kavramını Müslüman âlimlere de yüklemektedir. Ayrıca o İslâmiyet'in oluşumunun Hz. Peygamber'in hayatından sonra da birkaç asır devam ettiğini ve bu süreçte kişilerin kendi görüşlerine uygun hadisler ürettiklerini düşünmektedir (bk. Tahsin Görgün, "Goldziher, Ignaz", *DiA*, XIV, 105-11). Böyle bir yargıyla İslâm düşünce tarihini okumaya girişen yazar, sahip olduğu bu tür düşüncelerden dolayı olsa gerek fıkıh âlimlerinin yaptıkları icihad faaliyetlerini yanlış yorumlamaktadır.

Kitabın bütününde çeşitli yerlerde benzer bir bakış açısının ürünü şeklinde görülebilecek ifadelerle karşılaşmak mümkündür ki sanırım bu, temelde yazarın oryantalist bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu tür zaaflarına ve bazı bilgi yanlışlıklarına rağmen eser, aradan geçen uzun yıllara rağmen bugün dahi sahasında temel bir konumda bulunması sebebiyle özellikle Zâhirîlik üzerine çalışma yapacaklar için, verdiği çok yönlü bilgiler ve tartışmalar ile referans olma niteliğini korumaktadır.

Hülya Alper

Tolerance and Coercion in Islam: Interfaith Relations in the Muslim Tradition

Yohanan Friedmann

Cambridge: Cambridge University Press, 2003. xı+233 pages.

The issue of tolerance in Islam, as well as the concept of the *dhimmi* in Islamic jurisprudence, has attracted the attention of many contemporary Jewish scholars. I dare say that as the minority problem is one that has perhaps seen the most flow of blood, especially in the Middle East, any attempt that can make a small contribution to the solution of this problem has to be welcomed. I consider this book to be a significant contribution to the problem of coexistence.

Islam came into being in an area populated not only by Christians and Jews, but also by Zoroastrians, Manichaeans and Hindus. While expanding geographically as a governing power from the Maghreb to India, Islam had to issue rulings for the adherents of these faiths. Considering the religious atmos-